

О. К. КЛИМЕНКО
У ПОШУКАХ ЄДИНОГО СЛОВА

Хоча художній твір — це система, яка передбачає взаємозв'язок і взаємозумовленість усіх його елементів, все ж таки елементи цієї системи інформативно та емоційно різні.

Логічну та емоційну інформацію несе в собі епітет — поетичне означення, через яке автор конкретизує поетичний задум, виражає своє ставлення до зображуваної дійсності. У справжніх художників слова епітет є одним із визначальних елементів їх індивідуального стилю. Саме таким є епітет Шевченка.

Різні редакції, варіанти та списки творів Шевченка показують, що неповторні індивідуально-авторські, особливо психологічні епітети не завжди з'являлись відразу. Нерідко вони були результатом тривалого, напруженого пошуку художника слова. Пошуку, найчастіше, від загального до конкретного, від зовнішньої ознаки до суті.

На жаль, чернеток у точному розумінні цього слова через складні умови життя поета майже не збереглося. Проте є твори, що мають по 2-3 редакції, є цілий ряд списків, що, ймовірно, відбивають раніші редакції. Все це дає досить цікавий матеріал про творчий процес, художнє мислення поета.

Оскільки при написанні віршового твору велике місце займає імпровізація, то цілком зрозуміло, що, дотримуючись певної ритміко-інтонаційної схеми (яка має тенденцію завершувати себе раніше за точне словесне відтворення змісту), автор заповнював цю схему словами, зокрема й епітетами, що не завжди були точним позначенням зображуваного. Це були слова з широким логічним значенням, в основному займенники, прислівники, усталені фразеологічні сполучення, лексичні однослівні повтори, епітети-кліше, тобто елементи, що їх «підкидала» авторові пам'ять на стадії імпровізації. При наступній роботі над текстом твору вони усуваються, їх місце займають авторські знахідки — оригінальні лексичні засоби.

Пор.:

1. Тоді б зостався сиротою З своїми горами Дніпро ¹	(1, 515).	Тоді оставсь би сиротою З <i>святими горами</i> Дніпро (2, 331)
2. І занесе <i>снігом білим</i> Курінь мою хату	(2, 437).	І занесе <i>піском-снігом</i> . Курінь — мою хату (2, 180).
3. По селах плачуть <i>малі діти</i> (1, 420).		По селах <i>голі</i> плачуть <i>діти</i> — Батьків немає... (1, 136),
4. Десь далеко <i>сумно</i> , <i>сумно</i> Вовки завивають	(1, 112)	Десь далеко <i>сіроманці</i> Вовки завивають (1, 435)
5. І примиренному присняться І люде добрі... І в неволі Познає рай, познає волю Познає <i>божю любов</i>	(1, 540).	І примиренному присняться І люде добрі... І в неволі Познає рай, познає волю І <i>всетворящую любов</i> (1, 360)
6. Тільки ми, Адаме,		Тільки ми, Адаме,

¹ Приклади наводяться за вид.: Шевченко Т. Г. Повне збір. творів: У 10 т. — К.: Вид-во АН УРСР, 1953-1963.

Твої чада навіснії
Ми не спочиваєм
До самої домовини
У твоєму раї

(2, 471).

Твої чада преступніє
Не одпочиваєм
До самої домовини
У проспаним раї

(2, 277).

Остаточні варіанти (права колонка) у порівнянні з попередніми характеризуються перш за все змістовою повнотою. Так *білий сніг* говорить не більше, ніж просто *сніг*. А *пісок-сніг* вказує на характерну ознаку Кос-Аральської пустелі, де перебував поет-засланець. Це визначальна деталь пейзажу. Порівняно з епітетом *малі діти* заміна *голі діти* містить виразну соціальну характеристику. Ще менш інформативно навантажені займенники, що в попередніх варіантах виконували вказівну функцію — *свої гори, твій рай*. Змістова перевага відповідних — *святі гори, проспаний рай* — очевидна.

Проте нові епітети не тільки посилюють зміст, логічно конкретизують назване поняття. В контексті літературного твору нововведений епітет стає органічним складником його поетичної структури, виконує багатогранну естетичну функцію. Тому мотиви та доцільність авторських змін у багатьох випадках стають зрозумілими лише на фоні всієї образної системи художника. Так, заміну «у твоєму раї» на «у проспаним раї» (приклад 6) можна зрозуміти, знаючи, що у поетичній системі Шевченка слова *сон, спати* є експресивними синонімами громадсько-політичного змісту — «бути байдужим, пасивним, бездіяльним», пор.:

Страшно впасти у кайдани,
умирать в неволі.
А ще гірше — спати, спати,
І спати на волі

(2, 349).

Особливо яскраво зв'язок нововведеного епітета з образним контекстом виступає у творах певної стильової визначеності, зокрема у творах з біблійною тематикою чи стилізацією під біблійне сказання.

Заміна епітета *божюю* (любов) на *всетворящую* (приклад 5) тісно пов'язана з відтворенням риторично-оповідної біблійної тональності. І хоча епітет *божюю* не суперечить цьому стилеві, проте нове означення більш умотивоване, як постійний епітет старослов'янського походження.

Оскільки поетична мова сприймається в її емоційно-звуковій виразності, то цілком зрозуміло, що при доборі мовного матеріалу поетам доводиться зважати на звуковий склад слів. Із семантично рівнозначних перевага надається тому, який узгоджується із звуковим контекстом. Нововведені епітети Шевченка, як правило, утворюють звукові «перегуки» з найближчими в тексті словами. Наприклад:

Диво дивне сталось
Надо мною *окайним*

(2, 412)

Диво дивне сталось
Надо мною *недолюдом*

(2, 63)

Крім сильнішої негативної експресії, епітет *недолюд* фонічно ближчий до звучання рядка. Ритмічне підкреслення емоційно-оцінного епітета часто здійснюється постановкою його в римовану позицію, що є сильним місцем у віршах будь-якої метричної організації. У редакції «Малої книжки» читаємо: Воно [мале байстря] за панною пішло | У генеральське село | Свиной же пасти (2, 449). У «Більшій книжці» останній рядок звучить — *свиной же пасти безталанне* (2, 200). Ритміко-інтонаційному підкресленню епітета, в якому виражена суб'єктивна авторська оцінка, крім рими, служить також його кінцева позиція та дистантне розташування щодо означуваного іменника *байстря*.

Отже, новознайдені епітети стають неодмінними складниками поетичної системи, реалізуючи свій семантичний і образно-стильовий зміст.